

Hèrcules en el *Curial*

Abel Soler
Universitat Jaume I

1. Introducció

La novel·la cavalleresca *Curial e Güelfa* (Milà-Nàpols, ca. 1445-1448), un text català, de preferències lèxiques valencianes, transmés per un còdex únic i anònim de procedència toledana (BNE, Mss. 9750), ha suscitat en la crítica dubtes i contradiccions a l'hora de contextualitzar-lo culturalment, datar-lo i atribuir-ne l'autoria. Investigacions recents (Ferrer; Ferrando; Soler 2017a) han permès d'ubicar el context creatiu i de recepció de la novel·la, indefectiblement, a la Itàlia d'Alfons el Magnànim. D'altra banda, s'ha pogut atribuir l'obra, gràcies a múltiples indicadors concurrents, d'externs i d'interns o textuals, al diplomàtic Enyego d'Àvalos (ca. 1414-1484), gran camarlenc de la cort de Nàpols i mecenes d'humanistes italians (Soler 2017a i 2018a). En la ficció curialesca, sovintegen els italianismes lingüístics, apresos vivint entre italians i llegint Boccaccio (Calvo, 2013 i 2014). A més, el *Curial* és el producte de la immersió de l'autor en cenacles on es debatia sobre una literatura i una mitologia grecoromanes resignificades pels preceptors humanistes de cort. És una obra literària relacionable, doncs, amb la cultura cortesana dels estats del nord d'Itàlia, on es produïa una simbiosi entre la tradició cavalleresca gal·la i la innovació narrativa i humanística itàlica (Soler 2020c, en premsa), però també amb el Nàpols d'Alfons V d'Aragó, on s'establiren humanistes procedents de la Itàlia septentrional i on l'autor hauria previst donar-la a conèixer.

Enyego d'Àvalos, ambaixador del rei d'Aragó davant el duc Visconti de Milà, els Este de Ferrara i els Medici de Florència, s'impregnà d'aquest esperit renovador. Tornat després a Nàpols, optaria pel *docere delectando*, és a dir, per l'exposició literària –si es confirma, com tot sembla indicar, que és l'autor del *Curial*– de coneixements apresos mercès al mestratge de Decembrio, Filelfo, Valla, Beccadelli... En el *Curial*, els nous herois del Renaixement, com són Hèrcules i Aquil·les, beneeixen amb llur presència al·legòrica els aconseguiments del cavaller “científich” Curial, que alterna el conreu de la “disciplina militar” amb els *studia humanitatis*: l’“studi” de “libres de reverenda lettradura,” els clàssics antics. Per exemple, l'*Eneida* que Curial explica, *volgarizzata* (en àrab!), a la jove Camar. El saber clàssic, arromançat per “hòmens de sciència,” fou posat en el Quattrocento a l'abast de lectors llecs i lletraferits, com podien ser el rei Alfons i els seus cortesans i secretaris, assistents a les tertúlies de “hora del llibre.” Reunits amb el rei d'Aragó i els seus humanistes de cambra, a la Biblioteca Reial del Castell Nou de Nàpols, aquells neòfits de l'humanisme degustaven confits mentre conversaven sobre els amors de Dido i Enees, o sobre la filosofia de Sèneca, que alimentaria després el discurs moralitzant de Melchior de Pando, el mentor del jove Curial de la ficció.

2. L'Hèrcules del rei Alfons és l'Hèrcules del *Curial*

“Hem après que Hèrcules acostumava a socórrer els posats en tribulació, encara que aquests no li ho pregaren expressament.” Aquesta sentència, que, segons el Panormita, solia pronunciar Alfons el Magnànim per a justificar l'auxili que rebia d'Hèrcules a l'hora d'estudiar i esdevenir un príncep virtuós (Beccadelli, I.1, citat per Delle Donne, 68), explica perfectament el sentit de l'aparició d'Hèrcules en el moment culminant del *Curial*. El semideu s'apareix a un cavaller adolescent i posat en tribulació, i ho fa

sobradament, sense ser invocat. L'exemple d'Hèrcules rescata Curial de la postració en el vici i, amb ajuda de la filosofia i les arts liberals, fa d'ell un cavaller virtuós:¹

Però com Curial veés prop la derrera dea [l'Astronomia] Hèrcules, fill de Júpiter e de Almena, lo qual mentre visqué fonch lo pus fort e pus savi del món, e ·l veés vestit de la pell del leó, ab aquella espaventable cara, hach molt gran por; e mulls temps havia haüda pahor, sinó de Hèctor, fill de Príam, e ara la hach d'aquest. Emperò ell s'acostà a Baco, lo qual lo assegurà; e tantost Curial, ficant los genolls, li féu molt gran reverència, oferint-se ell per servidor (*CeG* III.79).

L'Hèrcules d'Alfons d'Aragó i l'Hèrcules d'Antonio Beccadelli són el mateix heroï redemptor que invoca o representa l'autor del relat cavalleresc. "Hem après," diu el rei; "accepimus –inquit–," en la versió llatina original del *De dictis et factis Alphonsi regi* (1456). On "hem après"...? És a dir: ¿On havia après Alfons el Magnànim les bases d'aquesta concepció redemptora del fill de Júpiter i Alcmena?, tan italiana i tan humanística, val a dir. Doncs, lògicament, en les ja comentades lliçons literàries de Castell Nou, presidides pel rei, on el mateix Beccadelli oficiava de mestre de cerimònies, amb l'assistència d'altres humanistes, d'alguns teòlegs, i d'un nombre ben limitat d'estadistes hispànics interessats en les lletres. Entre aquests nobles o pròcers d'origen ibèric, excel·lia en intel·ligència, segons el testimoni de Lorenzo Valla (309-327 y 361-362; *Antidotum in Facium*, 1446: IV, I, 35; IV, III, 17-19; IV, VII, 27), el seu amic i protector, el camarlenc "Egnigus Davalus." N'Enyego, pels seus coneixements de llatí humanístic, cooperava fins i tot amb Valla en tasques de crítica textual de clàssics del Món Antic.

La coincidència del rei Alfons i de l'autor del *Curial* en aquells debats literaris explica que ambdós feren d'Hèrcules un mite de referència per als nobles que s'iniciaven en la lectura i en la interpretació dels clàssics. El monarca i l'escriptor compartien una idèntica consideració d'Hèrcules com a auxiliador de l'home estudiós o "científich." És aquesta, doncs, una de les moltes connexions (paleogràfiques, literàries, ambientals, onomàstiques, etc.) que vinculen el context de documentació literària i de previsible recitació de *Curial e Güelfa* amb la cort napolitana d'Alfons d'Aragó.

A continuació revisarem la presència d'Hèrcules en el *Curial*, que no és intensa, cal advertir, però sí reiterada. Prestaren especial atenció, això sí, a un passatge que representa el punt culminant de la novel·la; a un episodi que fins a fa poc havia sigut incomprés, fins al punt de suscitar interrogants del tipus: ¿Per què s'apareix Hèrcules al jove llombard, a la fi d'una desfilada al·legòrica i onírica de ciències liberals, inesperadament, com una mena d'efigie alliberadora i reconstituent del seu esperit? I com és que es manifesta en companyia d'un Bacus que simbolitza la filosofia? Té precedents literaris, aquest tàndem Bacus-Hèrcules? Què *significa* Hèrcules ací, com a espectre emblemàtic...? Si és que significa alguna cosa realment, i no és cap "ocurrència" insòlita, com un sector de la crítica del segle passat plantejava, per a desorientació del lector actual.

Lola Badia (1988, 163-170), interpretant aquest transcendental passatge, transcendental per a arribar al desenllaç de l'obra, troba "en certa mesura sorprenent" l'aparició d'un Hèrcules vestit amb pell de lleó i fent una "espaventable cara." La sorpresa deixa de ser tal quan ho relaciona, oportunament, amb lectures d'Enric de Villena, cosa que permet categoritzar l'Hèrcules del *Curial* com "un símbol del retorn

¹ Citarem el *Curial* en l'edició d'Antoni Ferrando (Anònim), del 2007, amb les signes *CeG*, seguides del llibre en números romans i del capítol corresponent en guarismes àrabs.

del protagonista al camí de la virtut.” Tanmateix, el tractament del personatge situa l’obra literària, segons l’estudiosa, en “un segle XV hispànic culturalment ‘estrany’,” representat per autors per a ella relativament extravagants, com Enric de Villena o el Marqués de Santillana, amb els quals alinea el nostre autor. La connexió amb Villena (Soler 2018b) i amb Santillana (Soler 2020a, en premsa) ens sembla ben pertinent. No en canvi, el fet que Badia associe l’“aparició una mica fantasmal del diví Hèrcules” a unes suposades “incongruències” mitològiques o uns pretesos “pintoresquismes” inaudits que, segons ella, apartarien el *Curial* i el seu redactor de corrents culturals erudits i renovadors –l’humanisme italià– i el situarien en una òrbita medievalitzant: la de Santillana i Villena, és as dir, la d’unes *imprecises* corts ibèriques dels Trastàmara (Badia & Torró 2010: 44): “conviene precisar que la obra fue escrita en un ambiente ibérico relacionado con las cortes de los Trastàmara.” Quines corts? València, Pamplona, Saragossa, Castella...?

Realment, el *Curial* no presenta incongruències, ni és l’obra de cap anònim i extravagant cortesà medieval, diguem-ne “ibèric” o “trastamarista,” que tergiverse les fonts per desconeixement o per ineptitud intel·lectual. Traslladem-nos a Itàlia, doncs. El que fa l’escriptor –un home plenament conscient del seu ofici de literat i minucios pel que fa als seus mètodes de redacció (Ferrando)– és desenvolupar una ficció narrativa d’inèrcies medievals –exaltació de la cavalleria, evocació trobadoresca...–, amb intenció moralitzant, però amenitzada humanísticament. El resultat és un discurs literari hibridat i sincrètic, d’aventures cavalleresques entrelaçades amb disputes de déus olímpics; sotmés, a més, a un tractament de *private joke*, d’ambivalència confidencial. De vegades, els sobreentesos apunten a un terreny personal, autobiogràfic, accessible als “amics” i parents. Altres vegades, la narració s’adorna amb un repertori mitològic i culturalista ben tramata. I ací és on tenen cabuda alguns acudits, producte de lectures erudites compartides amb una part dels oients. Són bromes *codificades* ja per al gaudi de persones cultivades (per exemple, secretaris reials com Joan Olzina o Francesc Martorell), familiaritzades amb els ideals elitistes de l’humanisme. El resultat és una narració de to *serio-faceto*, com se’n diu a Itàlia: seriosa, però no exempta de facècies subtils i delectants.

En l’actualitat, avancem cap a una interpretació coherent del *Curial* (Soler 2018c), de les intencions literàries de l’escriptor i de l’horitzó de recepció que aquest preveia, que ens situen en un terreny de transició cultural, de cavalleria humanística. L’autor de *Curial* ja no és el lector de cròniques catalanes, *principatí*, nostàlgic de l’amor cortés i de la cavalleria artúrica, que pressuposaven Lola Badia i Jaume Torró. I així s’observa, entre altres aspectes, en el tractament que fa d’Hèrcules en la novel·la. Aquest tractament connecta el *Curial* amb la cultura italiana del Trecento i del Quattrocento, i amb els ambients literaris de l’humanisme cortés del nord d’Itàlia i de Nàpols.

3. Hèrcules, Sanglier i el senglar de Calidó

Hèrcules apareix evocat en el *Curial*, més o menys anecdòticament, sis vegades. Només en una setena ocasió, la que acabem de comentar, el fill de Júpiter esdevé un personatge decisiu, crucial. La primera menció anecdòtica la hi trobem quan se l’enumera entre un panteó d’herois cavallerescos (Tristany i Lançalot) i de mites antics (“Hèctor, Hèrcules e Achil·les, dels quals los actors tantes coses havien scrites,” *CeG* II.74), que el provocador Sanglier de Vilahir menysté públicament. El caràcter bestial d’aquest cavaller bretó, egòlatra i immoderat en extrem –caricatura d’una matèria de Bretanya ja deturpada i fantasiosa pel 1400–, el converteix en un “terrible e spaventable mónstruo.” A diferència del culte *Curial*, a ell no li interessaven gaire ni Hèrcules ni Aquil·les.

En el proemi al llibre III de la novel·la cavalleresca, l'escriptor ens recorda que Hèrcules –com saben els oients del *Curial*, per haver “oÿts moltes vegades, e encara legits *Los treballs*” d'Enric de Villena– “destruí los mònstruos seguint-los per moltes partides del món” (*CeG* III.0). Curial contra Sanglier és, també, Hèrcules contra la monstrositat: la raó humana superant els impulsos irracionals o animals. La representació al·legòrica d'un Hèrcules destructor dels monstres mundans deriva de la lectura, o qui sap si del coneixement directe, del *De viris illustribus* de Francesco Petrarca (s. p.; II. *Hercules*, 2), on es parla d'un heroi filòsof, “Hercules ille famosior philosophus;” dominador, mentre recorre el món (“orbis”), de tots les forces del cos que adquireixen la fesomia de monstres: “vires vero corporee monstruorum omnium domitorem.”

En la novel·la catalana, Curial, el nou Hèrcules de la cavalleria cortesa influïda per l'humanisme, s'enfronta amb el seu particular senglar de Calidó, amb la lectura de Petrarca com a rerefons exeegètic; però també amb el record de lectura d'Enric de Villena, un autor informat de les novetats itàliques del Trecento, i tantes vegades oït i llegit a les corts del Magnànim: a València, Sicília, Gaeta i Nàpols. En *Los dotze treballs d'Hèrcules* (València, 1417; amb autotraducció castellana del 1422), el senglar de Calidó representa al·legòricament la victòria interna que experimenta l'home cristià i pecador sobre el “puerco” que pot engendrar dintre seu. Tothom ha de fer front al propi porc interior, promotor de desitjos impurs i mundanals; que “se da a deleytes [...], cegándose en las sensuales cosas.” Per a Villena, l'animal del mite herculi representa “el cuerpo que el hombre cría estando desierto de virtudes.” Curial s'imposa sobre el Sanglier o Senglar de Vilahir com fa tot home virtuós que combat i venç l’“inicuo e maligno puerco del cuerpo.” Hèrcules en Villena, i Curial en la novel·la catalana, encarnen la perseverança en la virtut, única via per a recuperar “la perdida gracia” (Villena 2005, s. p.).

Villena, que plagia en aquesta obra, sistemàticament, la *Fiorita* de Guido da Pisa (Cherchi), atorga títol de “cavalleros científicos” –com serà Curial– als cortesans que manifesten interès per les lletres. Anima els nobles com ell a conèixer i a divulgar la poètica ficció d'Hèrcules, “a fin que los cavalleros non menospreçiasen darse a aprender a las çiençias, segunt aquéste fizo.” Per a ell, l'heroi grec representa el valor de “las devotas e sçientes personas, que han mayor fuerça por virtud de la sçiencia e alteza de entendimiento.” Tanmateix, la seua lectura del mite és encara molt medieval, influïda fins i tot per homilies i prèdiques clericals: “Los que al çielo venir quieren” hauran d'obrar com Hèrcules: “primero domar los viçios, antes que se atrevan a coger los sagrados ramos de las eroicas virtudes.” (Villena 1994, I, 101-102; Valero, 50). El renaixentista Curial, en canvi, triomfa en les armes i en les lletres volent assolir “la glòria mundana,” com es llig en la cloenda moral, apoteòsica, del capítol III.99. Quan l'escriptor –per a sorpresa nostra– associa Hèrcules a Gregori el Gran –paradigma d'una medievalitat intel·lectual obsolescent– ho fa per a generar en el discurs un impacte còmic. L'oient *sap* que juga a substituir, en clau de *private joke*, la redempció per la fe –penitencial, villenesca– per una nova proposta moralitzant, de signe més laic i humanístic. Curial recupera “la perdida gracia” recurrent a l'estudi dels “libres,” als *studia humanitatis*.

4. Hèrcules, Jàson i la literatura en romanç

La segona al·lusió a Hèrcules el *Curial e Güelfa* ens porta ja al proemi del llibre tercer de la novel·la. Es troba en el punt on l'autor, justificant la seua peculiar manera d'escriure i de transmetre el saber antic, declara (*CeG* III.0):

Oyts he moltes vegades, e encara legits, los treballs d'aquell qui, en son temps, fonch pus forts dels cavallers, ço és lo fill de Júpiter e de Almena, qui matà jagants, leons, serps e destruí los mòstruos seguint-los per moltes partides del món; e encara de Jàson, qui axí com aquest, segons les ficcions poètiques, domà toros, matà serps, sembrà dents de què nasqueren cavallers, e en batalles matà molts hòmens.

La curiosa associació d'Hèrcules amb Jàson depèn clarament de l'enciclopedista de capçalera de l'escriptor (Mesa), Benvenuto da Imola (s. p.; *Parad.*, II, 16-18). Comenta l'imolés que Dante animava els homes estudiosos o *científics*, èmuls d'Hèrcules, a secundar i a prosseguir la seua obra: "poeta volens animare ipsos scientificos ad sequendum suum opus." Per a l'autor del *Curial*, prosseguir la comesa poètica en romanç de Dante significava, plasmat en una clau al·legòrica, "sembrar dents de què nasqueren cavallers," és a dir, tornant de nou a la lliçó de l'imolés: "seminari dentes serpentis, ex quibus continuo nati sunt homine armati" (*ibidem*). Segons el comentarista de la *Commedia*, calia interpretar així aquesta imatge potent: "quod ex re vili nascentur milites armati, idest, ex verbis vulgaribus nascentur fortes sententiae." El nostre escriptor valorava així, en un treballadíssim proemi del llibre III del *Curial*, justificatiu dels temes "intricats" i de les "poètiques ficcions" mitològiques, el seu recurs al *volgare* català (dents de serp, *res viles*) per a comunicar coneixences profundes: *fortes sententiae*. Així li ho aconsellava el seu admirat Dante, de la mà d'Hèrcules i Jàson. Si Hèrcules representa l'esforç en l'estudi, en l'adquisició d'una ciència virtuosa –i el conreu constant d'un talent literari–, el mite de Jason justifica la divulgació poètica d'aquest coneixement en romanç, seguint les passes d'Alighieri. És a dir, dona sentit a *Curial e Güelfa*.

5. Almena, Filoctete i altres "ocurrències"

Una quarta menció anecdòtica d'Hèrcules apareix quan la Fortuna s'adreça al déu Neptú i li diu: "ne Megera pregarà Hèrcules que 't fira ab la sua maça, car massa honor te seria que ànimes nades de tan clara sanch ministrassen turments a tu" (*CeG* III.12). L'escriptor sembla basar-se en les *Genealogie deorum gentilium* de Giovanni Boccaccio (1951, s. p.; XIII, 3), un vademècum al qual solia recórrer (Gómez) a l'hora de documentar els mites antics. En aquest cas, ens trobem amb Megera com a muller d'Hèrcules i mare dels seus fills, i amb un joc d'homofonia entre *maça* i *massa*.

La cinquena menció d'Hèrcules ens duu al capítol III.15, al discurs llucianesc que pronuncia una caricaturitzada Fortuna quan vol recordar les concubines de Júpiter. Entre aquestes apareix Almena, mare d'"Hèrcules lo fort," un epítet que recorda el "fuerte Hércules" del llibre d'Enric de Villena, "por quien se entienden las devotas e sçientes personas, que han mayor fuerça por virtud de sçiencias." La font erudita que parafraseja ací l'autor del *Curial*, però, són de nou les *Genealogie deorum gentilium*. No obstant això, la menció també presenta un record de lectura dels *Amores* d'Ovidi (I, XIII, vv. 45-46), on el poeta destaca que el pare dels déus "doblà aquella nit en dues nits" ("commisit noctes in sua uota duas") per a satisfer més plenament la seua libido.

Si prosseguim avant en la lectura del *Curial*, retrobarem Hèrcules en la paròdia de debat humanístic o literari que sostenen la musulmana Camar i sa mare, Fàtima, sobre la fortalesa o feblesa d'ànim del sexe femení. La mare argumenta que "lo cor de fembra és flach." La filla replica que no és pas així. "Car escrit és, e no per un sol doctor, que los cavallers deuen haver ardiment de fembra e cor de leó; e axí ho dix Hèrcules a Philotete com lo féu cavaller en Espanya" (*CeG* III.55). Ens trobem amb una clara deriva o ruptura llucianesca del discurs, divertida, hilarant..., com altres facècies, que són el producte d'un autor amant de la ironia erudita i de la broma refinada, un autor

concebible només a la Itàlia humanística. La idea de remetre a Filoctete, cavaller d'Espanya... per part d'una mora lectora de Tunis, representa una provocació satírica i premeditada, en mig d'un discurs narratiu relativament seriós. L'escriptor pretén sorprendre els oients –receptors amicals i pròxims al recitador– amb una intrmissió còmica que remet a alguna crònica o text, d'Espanya o Castella lògicament, conegut pels mateixos. El parèntesi humorístic és paròdic, així mateix. Parodia la manca de criteri crític dels escriptors hispànics medievals, com el ja referit Villena, que barrejaven les cites clàssiques, poades d'enciclopedistes del Trecento, amb llegendes extretes de pseudocròniques fabuloses.

Quan Lola Badia estudià aquesta referència erudita tan original –i tan mancada de fonts literàries directes–, la trobà, si més no, bastant estranya i singular: “¿Voleu rarsa més gran que la de Filoctetes, escuder d'Alcides, armat cavaller per aquest en Espanya?” (1989, 13-14, n. 42). Lògicament, ho atribuï a una de les moltes “confusions” en les quals, segons l'estudiosa, hauria incorregut aquest anònim medieval de terres ibèriques. En realitat, el que fa l'escriptor és reforçar l'efecte humorístic d'algunes frases introduint-hi manlleus descontextualitzats. El manlleu, en aquest cas, és una anècdota fabulosa treta de la *Grande e general Estoria* (II, II, 1) d'Alfons X el Savi. La crònica medieval recull el presumpte pas d'Hèrcules per la Cadis antiga, on hi hauria un temple molt important, i afig la fantasia que “en aquel templo fizo Ércules un sobrino cavallero. E [...] fizo Ércules el primer cavallero que jamás se fizo en el mundo.”² Coneguda, doncs, la font cronística d'on l'autor del *Curial* extrau aquesta poc fidedigna “rarsa,” una font segurament coneguda també pels oients, s'acaben les confusions. El literat, que nosaltres identifiquem amb el castellà de naixença Enyego d'Àvalos, no era cap extravagant o ignorant. Era un redactor cultivat, i era conscient de les seues manipulacions discursives.

Encara queda, per a concloure la relació, una última al·lusió a Hèrcules en el *Curial*. Apareix quan se'ns descriu la potència de Critxi, una mena de Goliat que els turcs escullen perquè s'enfronte al cavaller llombard. En aquest cas, a diferència de les altres mencions, l'escriptor evoca el semideu com a referent comú de fortalesa física: “E tanta era la sua força, que tots los turchs lo apellaven Hèrcules lo fort” (*CeG* III.85).

6. L'Hèrcules de Petrarca i la seua recepció

La informació que podia recopilar l'autor del *Curial* sobre el mite d'Hèrcules i el seu significat –o, més aviat, sobre el simbolisme específic que assoleix en el capítol III.79 de la novel·la–, podia procedir de fonts diverses. En els *Saturnalia* de Macrobi (I, XX, 6; Macrobius, I, 270), un llibre de moda entre els humanistes, Hèrcules encarna “aquella propietat del sol que permet al gènere humà participar de la virtut dels déus,” és a dir, “ea est solis potestas quae humano generi virtutem ad similitudinem praestat deorum.” Hèrcules és “el regent de la virtut divina,” “dei virtutem regentis.” El Sèneca dels *De beneficiis* IV, VIII, 1-2; Sèneca, I, 96-97), autor predilecte del rei Alfons, estudiat en l'hora del llibre napolitana, presenta Bacus Líber, patró de les arts liberals, com un déu que s'apareix a l'home estudiós inesperadament –“ibi illum videbis occurrentem tibi”– per a infondre-li força. Però, atenció: exactament com s'esdevé en el *Curial*, Bacus ve de la mà d'Hèrcules, és a dir, acompanyat per “la força invencible i regeneradora” que renova el foc primitiu de la creació en els éssers que l'han extenuat: “Herculem, quia uis eius inuicta sit quandoque lassata fuerit operibus editis, in ignem recessura.”

² La notícia fou reproduïda per Juan Fernández de Heredia (226-227; II, II, cap. 44) en la seua *Grant Crònica de Espanya*.

En conseqüència, observem com allò que a Lola Badia li semblaven ocurrències i rareses d'un autor "ignorant," s'entenen molt millor quan contextualitzem correctament l'obra, és a dir, quan la vinculem, com no pot ser altrament, a la cort alfonsina de Nàpols. Sent així, es comprén millor que el Bacus curador de les ciències liberals i la filosofia moral recórrega a l'auxili al·legòric d'Hèrcules. Aquest és la força regeneradora que, seguint l'autoritat de Sèneca, redreça virtuosament la vida de Curial.

És més que probable, doncs, la influència del text de Sèneca en aquesta representació onírica del *Curial*. Per bé que, segurament, hi podrien haver influït altres autors i lectures. Per exemple, la d'un Petrarca que presentava Hèrcules davant la cruïlla en *De viris illustribus*. Ho feia per a recordar als lectors que l'home ha d'escollir entre el camí fàcil i ample de la "cupiditas... et voluptas," representat per la seductora i superficial Làquesis en el *Curial*, i l'àrdua senda que duu a l'assoliment de noblesa, glòria i virtut, representada en aquest cas per la honesta, digna i austera Güelfa. El tema del *bivium* herculi i de la *semita virtutis* apareix també en *De vita solitaria* (ll. 2, cap. 13). Aquestes obres de Petrarca eren llegides i explicades, no encara al Nàpols del rei Alfons, però sí al Milà de Filippo Maria Visconti, on Enyego d'Àvalos era cambrer ducal.

Un altre dels autors que redimensionaren el mite herculi a les portes del Renaixement fou Coluccio Salutati, admirat –encara que no llegit directament– per Enric de Villena. En *De laboribus Herculis* (1406), Salutati afirma que el mite d'Hèrcules exemplifica el control de les passions naturals per una ànima enfortida per l'estudi, per l'adquisició de la ciència. L'afirmació encaixa amb l'esperit i amb el missatge moralitzant del *Curial*. Per a Salutati –i per a l'autor de la ficció catalana–, la figura d'Hèrcules és la d'un arquetipic "vir scientificus sive philosophus." Curial es comporta guiat per l'exemple d'Hèrcules, "axí com aquell qui era home científich e qui nulls temps lexava l'estudi" (*CeG* III.24) i que "entre los grans philòsofs, poetas e oradors, veig que és tengut en gran stima" (*CeG* II.116). La freqüentació dels llibres i la conversa amb savis preceptors (*poetas e oradors* volia dir 'humanistes') era vista en segle XV italià com un camí de perfecció anímica. Ajudava en primera instància els joves a alliberar-se del llast dels apetits naturals de la carn. Així doncs, l'Hèrcules que rescata Curial del vici i de la carnalitat, és l'Hèrcules mateix de Salutati, el referent mitològic d'aquells homes que aconseguien la virtut recorrent a l'estudi: "quia carnales appetitus revocant animam ab effectibus studiosis." Basant-se en aquesta exegesi laica del mite antic, l'ètica cristiana medieval –el dilema salvació vs. condemnació– fou reemplaçada a la Itàlia del segle XV per una ètica de signe humanístic, de la qual participa l'autor del *Curial*.

Salutati influí en el discurs pedagògic de Guarino Veronese, humanista de capçalera dels Este de Ferrara, emparentats amb el rei d'Aragó. Un alumne privilegiat de Guarino fou el metge i educador dels fills dels marquesos de Ferrara, Michele Savonarola, que visità amb ells la cort de Nàpols en vespres del *Curial*. Sostenia Savonarola (s. p.; cap. VII) que calia educar els prínceps perquè aprengueren "buon costumi quanto fa la scientia," a fi que foren "homini scientifici," com el cavaller de la novel·la catalana; una novel·la polièdrica, interpretable en part com una mena d'espill o d'*institutio principis*. Naturalment, el discurs de Salutati influí en els humanistes florentins del Quattrocento, com ara Carlo Marsuppini, autor d'un *Carmen de nobilitate* (1440) on invitava els Medici a seguir l'exemple d'Hèrcules. Aquest opuscle el manà copiar Enyego d'Àvalos el 1443, durant un viatge diplomàtic a Florència i Milà, per a endur-se'l mesos després a Nàpols. L'incloué en un volum sobre 'cavalleria i noblesa' (*Liber militie et nobilitate*; Siena, Intronati, ms. H VI 29), que contenia el relat decameronià de *Tancredi e Ghismunda*: el mateix que inspira una part substancial de l'argument del *Curial*, a més

de la “descripció de noblesa” del cavaller protagonista, sobre la qual debaten Làquesis i sa mare. Estaria preparant ja materials per a la novel·la (Soler 2020b, en premsa).

A la mateixa Florència, el prestigiós humanista Leonardo Bruni, predecessor de Marsuppini com a canceller de la república, havia traduït l’*Oratio ad adolescentes* o *De legendis gentiliū libris*, de sant Basili de Cesària, per a recomanar el lliure accés dels cristians a la cultura antiga, vituperada com a pagana i perversa pels moralistes medievals. En traslladar el discurs del grec al llatí, Bruni el posava a disposició de lletraferits encuriosits com el mateix D’Àvalos, que disposava d’una còpia dignificada de l’oració (Cambridge, Harvard University Library, Houghton, ms. Typ 297). Segurament, fou el gran camarlenc del Magnànim qui facilità, en un viatge fugaç que feu a Castella (1440), una còpia de la versió bruniana al seu amic i parent Santillana, receptor de còdexs portats o enviats per Enyego (vegeu Soler 2020a, en premsa). Íñigo López de Mendoza, mal coneixedor del llatí, manà arromançar l’opuscle. En la versió castellana, que ens pot servir de guia, se’ns recorda així el dilema herculi (Basilio de Cesàrea, 11-12):

Hércules, quando era mançebo [...], veya dos caminos: uno a la deletación y otro a la virtud. Y, dubdando assí, que llegaran a él dos matronas, las quales eran la virtud y la malicia [...], la una dellas con gran cura ornada, abundante en deleytes y que de todos los viçios traýa gran conpañia en pos de sí, y mostrándole todas aquellas cosas y offreciéndole otras muchas más, tentava de levar consigo a Hércules. La otra, enpero, áspera y dura, y oteando con gran rigor, dixo tales cosas: que ella non offresçia deleyte ninguno nin folgura, mas trabajos, sudores y peligros infinitos que le cunplía passar en mar y en tierra, pero quel gualardón de aquello seria, según aquel dezia, que sería fecho dios. Y, finalmente, dize que esta siguio Hércules.

No hi ha dubte que la reflexió sobre aquest text per part de l’autor del *Curial* influí en la idea o concepció de la seua novel·la com a llibre portador d’un comunicat moral i filosòfic central. Curial es troba, com Hèrcules, davant el seu *bivium* particular, davant la seua “Y” pitagòrica: ha d’elegir entre “la deletación” de la molt “ornada” Làquesis i la “virtud” relativament “áspera y dura” de la Güelfa. Per amor de la segona, passarà Curial “gran treball e gran pena” (*CeG* I.0), però aconseguirà el “gualardón” herculi, “lo guardó de lurs treballs,” anunciat ja en el paràgraf inicial del text curialesc.

Leonardo Bruni Aretino, en traduir sant Basili, ajudà a revitalitzar el paper exemplar del mite de Pròdic, narrat per Xenofont (*Memorabilia, Records de Sòcrates*, II, I, 21-22), l’obra del qual era traduïda al vulgar, en temps del *Curial*, per a l’educació de l’infant Ferran. Alfons el Magnànim havia fet que portaren el seu fill de València, on s’havia criat, a Nàpols, el 1438, per tal que fora reconegut pels barons napolitans com a duc de Calàbria i hereu del tron partenopeu. Al nostre parer, l’autor del *Curial* volgué fingir una obra literària “recitada” al príncep adolescent per a alliçonar-lo sobre el dilema herculi, tot coincidint amb el compromís i les noces de Ferran (1444-1445) amb una noble pubilla napolitana descendent dels Des Baus, prínceps d’Orange. D’ací que Curial, al final de la novel·la, esdevinga adult virtuós, però també príncep d’Orange.

El mite herculi que trobem en Basili, poat de Xenofont, el recuperà Ciceró per a la cultura romana en *De officiis* (I, XXXII, 118-XXXIII, 119). Tul·li ofereix una interpretació que ressona en el capítol I.7 del *Curial*, quan la Güelfa, senyora de Milà, afirma que “los hòmens [...] vénen a ésser grans hòmens, e que a açò los ha amenar lo viure virtuosament, la qual cosa és en mà de cascú.” És la mateixa conclusió a la qual arriba Ciceró en la moralitat conclusiva del mite herculi. Fa elogi dels que “segueixen la via recta [...] dotats d’una grandesa d’esperit excelsa, o d’una educació i ciència preclares

[...], en la qual deliberació, tota decisió s'ha de referir al natural propi de cadascú.” (Ciceró, I, 36; ed. i trad. catalana de Valentí i Fiol). A banda d'aquesta coincidència d'esperit, convé recordar –com expliquen Cappelli i Espigares (141-142)– que Ciceró traduí el *Kakia* de Pròdic de Queós i de Xenofont (la donzella ‘Malícia’) pel llatí *Voluptas*, és a dir, per ‘plaer sensual’. El trasllat semàntic condicionà una determinada lectura moralista del mite per part dels escriptors i els pintors del Renaixement. Ens consta que el mite de Pròdic era recordat en els ambients humanístics on es movia D'Àvalos. Per exemple, en les lliçons que el seu amic i protegit Francesco Filelfo ofería a la cort de Milà sobre el *Canzoniere* de Petrarca, concretament sobre el sonet número XIII (Tateo, 81).

Vertaderament, l'argument de *Curial e Güelfa*, connecta òptimament amb l'esperit de representacions pictòriques renaixentistes, com ara l'*Ercole al bivio* de Niccolò Soggi (1479-1551), on Hèrcules, vestit amb la pell del lleó de Nemea, és disputat per una bella donzella (la Làquesis de la novel·la catalana) que l'estira cap al camí del vici i de la sensualitat, i una honesta matrona (la Güelfa de la ficció que ens ocupa), que pretén convèncer l'heroi perquè l'acompanye pel costerut camí de la virtut (fig. 1). Una variant d'aquesta representació pot ser el *Sogno del cavaliere* (1503-1504) de Raffaello Sanzio (fig. 2), on Hèrcules és representat entre les mateixes figures femenines, inspirades pel mite de Pròdic, però amb aspecte i arnes de cavaller, com el mateix Curial.

Figura. 1. Niccolò Soggi, *Ercole al bivio tra il Vizio e la Virtù* (segle XVI). Gemäldegalerie, Berlín

Figura 2. Raffaello Sanzio, *Sogno del cavaliere* (1503-1504). National Gallery, Londres

Hi havia, així mateix, determinats autors coetanis o quasi, del Trecento i del Quattrocento, accessibles al creador del *Curial* en ambients humanístics del 1440. I en aquests escriptors es perfilava també la restaurada imatge d'Hèrcules com a model a seguir i com a mite a evocar en relació amb el dilema vici/virtut. Així, per exemple, en les *Allegoriae* de Giovanni del Virgilio (Fiorentini, 412, n. 1220), Hèrcules representa l'“homo virtuosus qui tendit ad superiora” (IX, 16); “per Herculem intellige hominem virtuosum” (IX, 1); “per Herculem intelligimus philosophantem in altioribus” (IX, 2). Més directa podria haver sigut la influència, sobre el redactor de la ficció cavalleresca que ens ocupa, del ja referit Benvenuto Rambaldi da Imola. Per a aquest últim, el mite dels treballs d'Hèrcules al·legoritzava la perseverança de l'home virtuós, per tal com l'heroi grec, “per omnes gradus virtutum ambulavit usque ad finem.” Deien els poetes, a més, segons Da Imola, que el fill de Júpiter i d'Alcmena “descenderit ad infernum ad conculcanda vitia, et supportaverit coelum, quia restitit influentiae coeli” (s. p.; *Inf.* XXXI, 123). Sols després d'haver davallat a l'infern a conculcar els vicis –com hagué de fer Curial–, pogué recobrar amb gran esforç la virtut simbolitzada pel cel. Recordem que l'escriptor parla de “la cayguda” de Curial, i que situa aquesta caiguda moral i viciosa, *infernal*, en els capítols que precedeixen al rescat operat per Bacus i Hèrcules.

7. Hèrcules i la redempció moral de Curial

Si en altres passatges de la ficció curialesca el mític Hèrcules representa un referent emblemàtic, un model a seguir per al “cavaller científich,” en el capítol III.79 de la novel·la s'incorpora –mal que siga efímerament– a la trama mitològica del llibre: una narració paral·lela (que algun crític del segle XX qualificà de “prescindible”...), en la quals els déus de l'Olimp i altres éssers al·legòrics (Fortuna, Enveja, etc.) cobren vida.

Són personatges que interactuen entre ells amb major o menor presència, i que –com en els clàssics homèrics– afavoreixen o perjudiquen, segons el cas, el protagonista humà del relat: Curial el llombard. L’admirable Hèrcules, és clar, l’afavoreix. Encara més: l’heroi antic se li manifesta en el moment clau i resulta determinant per a decantar el que el escriptor denomina “lo procés de la vida” (III.0) del cavaller adolescent. En el punt culminant d’una visió onírica, és Hèrcules qui infon, en l’aspirant a príncep virtuos i a senyor de Milà, l’energia necessària per a superar l’estat de postració moral en què ha caigut, i redreçar la seua vida per la senda de la virtut, seguint els clàssics.

La situació argumental que porta al referit desenllaç és la següent: Curial se’n torna a Europa havent assolit un grau important de maduresa. S’ha regenerat després del seu periple penitencial (el Sinaí) i sapiencial (el Parnàs) mediterrani, i s’ha retrobat a si mateix en la captivitat tunisenca. Se’n torna també amb un providencial tresor davall braç, que confia al prohoms Melchior de Pando. Seguidament viatja a França, on la supèrbia i la luxúria l’atrapen de nou i el fan recaure moralment: “se donà a viure mollament e laciva.” Oblida la “disciplina militar” i, sobretot, “la vigília del estudi” (*CeG* III.78), és a dir, la dedicació vespertina als *studia humanitatis* que, quotidianament, assolien com a deure formatiu els prínceps i els *condottieri* del temps i de l’entorn d’Enyego d’Àvalos, inclòs ell mateix. Això no obstant, com en altra ocasió en què el protagonista s’havia desviat de la senda de la virtut, la consciència l’adverteix de l’error en forma de somni. Desfilen en presència seua les set arts liberals, en una escenografia i una iconografia extretes d’un manual de la cort Visconti de Milà, de la qual era cortesà privilegiat el mateix D’Àvalos (Soler 2016a). Doncs bé, les ciències liberals del *Curial* indiquen al cavaller un itinerari *científic* ascendent, que va des de la Gramàtica –el saber més bàsic– fins a l’Astronomia: el més excels. Al final de la processó, hi apareix la figura eminent de Bacus, que, seguint els prehumanistes del Trecento consultats sovint per l’autor, simbolitza la filosofia moral. S’entén, doncs, que les set ciències –com proposaven els humanistes– proporcionaven un bagatge propedèutic indispensable per a aprofundir en la ciència suprema, la filosofia: la que tracta, ja no de l’univers, sinó de l’essència de l’èsser humà.

Les successives ciències personificades són presentades per l’escriptor, una rere l’altra, “ja pus prop de Baco.” És a dir, que, com més avança Curial en coneixement “científics,” més s’acosta, a través de cada matèria apresada, a l’estudi tutelat pel déu de la filosofia moral. L’Astronomia, de les set germanes, és ja la “que pus prop del dit déu stava.” A continuació, protegida per Bacus, hi desfila una “multitud copiosa” d’homes exemplars, que havien destacat en les diferents arts presentades. Constitueixen exemples a seguir pel jove cavaller, que és home d’armes, però també *vir scientificus*, estudiós, com s’exigeix i s’exigirà de qualsevol noble virtuos del Renaixement.

En aquest punt, s’hi esdevé la crisi i l’ensurt: “Però, com Curial veés, prop la derrera dea [l’Astronomia], Hèrcules [...] hac molt gran por.” Hom situa el semideu mitològic, precisament, entre l’astronomia o astrologia, la ciència més acostada a Bacus, i la filosofia moral, representada pel mateix Bacus. Això remet, indefectiblement, a la ressenya que havia fet Francesco Petrarca d’Hèrcules en *De viris illustribus*, on el retratava igualment com faria l’autor del *Curial* amb Aquil·les: com un “gran philòsof e astròlech” (*CeG* III.31). Petrarca (s. p.; II. *Hercules*, 2) redefineix la figura mitològica d’Hèraclès tractant-lo i qualificant-lo de filòsof famós, “Hercules ille famosior phiolosphus,” i d’estudiós dels astres: “singulari peritia celestium in illum incumbente.” Aquests epítets s’incorporen al passatge on l’heroi clàssic apareix com a dominador de “monstres,” aspecte de la seua personalitat que agradava destacar, com s’ha vist, a Villena.

Situat, doncs, Hèrcules on Petrarca l'ubica –entre l'astronomia i la filosofia–, el nostre escriptor continua evocant el *De viris illustribus* quan afig: “lo qual, mentre visqué, fonch lo pus fort [...] del món.” O dit, més ornadament, per Petrarca: “vir bello incomparabilis et plus quam humanarum virium.” També fou per a ell el “pus savi” del món, pel fet d'estar adornat d'un incomparable “ingenium” (*ibidem*). Quant a la indumentària, el nostre narrador vist Hèrcules “de la pell del leó” de Nemea, d'acord amb una icònica representació clàssica, que també fou agradable als humanistes i als pintors del Renaixement. La preferència pel lleó es fonamentaria en el *De mulieribus claris* de Boccaccio (1967, s. p.; XXIII), una altra de les guies consultades per l'escriptor, on la pell de l'animal abatut esdevé una “insígnia” de fortaleza virtuosa: “leonis Nemei spoliū, sue fortitudinis insigne.” ¿No és això, precisament, el que necessita Curial per a recuperar-se de la seua caiguda moral: recobrar la fortaleza d'ànim?

El mateix Hèrcules, segons Boccaccio, caigué, com havia caigut ara Curial, en la mol·licie i la lascívia. La sensualitat irresistible d'Íole, que seria la causa de la seua perdició, feu que l'heroi antic apartara a un costat “la maça amb la qual havia dominat els monstres” (Íole, “acri viro ante alia ponere clavam, qua monstra domuerat, imperavit”) i propicià que “es despullara de la pell del lleó de Nemea, la insígnia de la seua fortaleza:” “ponere leonis Nemei spoliū, suae fortitudinis insigne.” D'ací que l'autor del *Curial* remarque el detall de la indumentària d'un Hèrcules caigut, que ha recuperat ja l'atribut de fortaleza –la pell del lleó– i que ara pretén infondre aquesta fortaleza mítica en un atemorit cavaller llombard: la força necessària per a reaccionar i retrobar la senda de la virtut. La “por” de Curial, en mirar-se a l'espill exemplar del mite d'Hèrcules –interpretat per l'autor amb ajuda de Boccaccio–, és la por de sucumbir a les temptacions sensuais i mundanes definitivament; el temor de no poder recobrar la força necessària –la pell del lleó– per a tornar a ser un cavaller honest i estudiós, i digne de tal nom.

Qui trau del dubte a Curial? Qui “l'assegura,” com explicita l'escriptor, contra la perdició? Qui anul·la els temors i encamina l'home cap a la virtut? Doncs la filosofia moral, la ciència que impera sobre les altres. Curial, ens diu l'escriptor, “s'acostà a Baco, lo qual lo assegurà; e tantost Curial, ficant los genolls, li féu molt gran reverència, oferint-se ell per servidor,” és a dir, per estudiós dels filòsofs clàssics. La contrició cerimonial ve seguida per una admonició de Bacus, el “déu de sciència” immanent, com se'l defineix en altres capítols del llibre. Apol·lo, en canvi, és el déu de la “sapiència” poètica, de la inspiració transcendent.³ Bacus ens recorda que Curial ja havia estudiat abans, i amb notables avanços, les set ciències liberals i la filosofia (*CeG* III.79):

Curial, tu has rebudes per mi honors e molts avançaments en lo món, e per mi has sentit què és rahó e juyhí. E yo, en lo teu estudi, fuy a tu molt favorable. E veent la tua disposició, volguí habitar en tu e fiu que aquestes set deesses [les set arts o ciències liberals] que ací veus te acompanyassen e ·t graduassen cascuna en la sua dignitat; e, mentre tu les amist, no lexaren la tua companyia.

Fins ací, el brillant currículum d'un home de cort i d'armes, un cavaller nord-italià, que havia acceptat la comesa –de signe humanístic– de formar-se en les arts liberals com a propedèutica per a l'estudi de la filosofia. Aquesta “disposició” a l'estudi –la de

³ Vegeu el esquema que reproduïm en Soler (2018d, 26), on, ajustant-se a les orientacions teòriques dels exegetes italians del Tres-cents, l'autor del *Curial* distribueix el saber entre Bacus i Apol·lo, i l'associa a la teologia solar de Macrobi (*Saturnals*), tan de moda en els cenacles humanístics italians del Quattrocento.

Curial, però també la d'Enyego d'Àvalos, és clar— deixaria pas, tanmateix, a una crisi que pertocava resoldre ara a l'escriptor: "...ara, ab vituperi, les has foragitades de ta casa [les ciències] e, metent-les en oblit, los has mostrades les feres e ingrates espatles, donant ta vida a coses lascives e no pertinents a tu." El cavaller és difamat per haver actuat així, però ho seria encara més "si a la primera vida no tornaves." L'escriptor reprén ací l'admonició dèlfica del tutor Melchior de Pando, desenvolupada vers la fi del llibre II, en el transcurs de la qual consolava i alligona Curial perquè es retrobara a si mateix. Ara és, finalment, quan, seguint l'exemple d'Hèrcules davant la cruïlla, Curial rebutja el vici i la sensualitat mundana i aposta per l'honesta virtut. Bacus Liber fonamenta humanísticament aquest retrobament socràtic en la dedicació i en l'aplicació perseverant a l'"studi" dels llibres. La redempció virtuosa deriva dels *studia humanitatis*: "Yo t prech, requir e amonest que torns al studi e vulles honrar aquestes dees que t'an honrat e favorit. E lexa aquexa vida, qui porta a l'ome a fertura, vituperi e desonor; e la sciència, que és don divinal e eternal, no la vulles cambiar per la brutura e sutzura, terrenal i temporal."

Fins ací, tot sembla coherent amb el plantejament del llibre, que fa de Curial un cavaller d'armes, seguint la tradició medieval, i un estudiós de la cultura antiga, d'acord amb les orientacions pedagògiques del Quattrocento. Tanmateix, en aquest punt, l'autor decideix trencar la seriositat del discurs —com també fa en altres llocs del relat, amb ironies llucianesques i incursions hilarants— fent que Bacus cite sant Gregori. A més a més, és que el cita amb un estil escolàstic i fralesc: "Car, si ho has legit, sant Gregori t'à dit: *Vilesunt temporalia cum considerantur eterna.*" Per a augmentar l'efecte paròdic, i còmic per tant, l'escriptor manipula el llatí de la citació canviant un *dum* per un *cum* (Mesa, 404-405). Vol evidenciar, així, no la seua ignorància de l'original llatí, com podríem pressuposar, sinó la ignorància de moltes d'aquelles "piques garruladores" (CeG III.0) que per a ell eren els escolàstics, els defensors d'un pensament obtusament medieval i reaccionari que qüestionava l'humanisme dels "hòmens de molta sciència."

El sant Gregori *deus ex machina* no és, doncs, el vertader protagonista o propiciador de la redempció moral de Curial. Funciona en realitat com una mena de *titella* intrusa, posada en boca i en mans —iròniques mans— d'un déu gentil, com és Bacus. Pensem que l'ambivalent Bacus, déu de ciències, però també de bacanals, no és el més exemplar dels déus de l'Olimp, moralment parlant. Comptat i debatut, l'escriptor ha optat, com en altres passatges del llibre, per alterar la solemnitat del moment i precipitar el somriure d'un auditori proper. Els oients coneixen el tarannà medieval i antihumanístic dels textos de Gregori. Lògicament, l'autor de *Curial e Güelfa* tindria previst fer-se escoltar per d'un cenacle amical, que hauria de simpatitzar amb l'autor, però també amb el moviment humanístic, i que comprendria perfectament l'abast de l'ocurrència. El fet que solament conservem una còpia de l'obra fa pensar en aquesta hipotètica divulgació confidencial i en una prevenció per part de l'autor de no *arriscar-se* a publicar la novel·la.

Perquè s'entenga millor aquest procediment de ruptura còmica del discurs que practicava i reiterava l'autor del *Curial*, podem comparar el tàndem Bacus-Gregori, per exemple, amb la conjunció del *Somni d'Escipió* interpretat per Macrobi —obra revalorada per l'humanisme— amb el *Somni del Faraó* de Jean de Limoges, un manifest medieval (Rodríguez de la Peña) que atacava durament les aficions literàries dels prínceps (CeG III.25). Una altra associació peculiar es dona en la conjunció en la figura de Camar de dos personatges contraposats o contrastats, com són l'apassionada Dido de Virgili i la màrtir abnegada Perpètua de Cartago. No content amb entrelaçar *Eneida* i martiri, l'escriptor experimenta elaborant amb versos virgilians l'elegia de Camar que precedeix al seu suïcidi. I, quan el discurs assoleix una sentida solemnitat tràgica,

irrompen de colp i volta referències a la màrtir cristiana. La “mora” Camar, per a estupefacció del lector, assumeix la fe cristiana i, seguidament, se suïcida cridant el mateix que Perpètua: “Christiana sum!” (Soler 2016b). La provocació és evident i eloqüent. I més encara per a possibles oients de la recitació coneixedors de la hilarant hibridació de recursos literaris. En altres passatges de l’obra, menys culturalistes, l’esperit satíric de l’escriptor adoptarà un ritme pla i sostingut: per exemple, en els diàlegs que, emulant Llucià de Samòsata, enfronten els éssers mitològics de l’Olimp amb una descarada i grotesca Fortuna.

Tornant a l’afer de l’admonició de Bacus –que no de sant Gregori–, observem que Curial es desperta “fort meravellat” –plànol sensorial– i reflexiona: “e pensà bé en ço que somiat havia” –plànol racional. El raonament duu el cavaller a fer “juyhí que Baco li havia dia veritat.” I quina és la seua reacció, seguidament? Llegir les obres de sant Gregori...? ¿Fer-se ermità penitent i pobre, com havia fet el medievalíssim i extremat cavaller Sanglier de Vilahir? Doncs, evidentment que no: “per què tantost, lo jorn següent, [Curial] feu cercar llibres en totes les facultats, e tornà al estudi, segons que havia acostumat.” Curial es retroba a si mateix en els llibres. El que opera en la seua vida com a element redemptor és una consigna humanística i bibliòfila, airejada per Vespasiano da Bisticci –el llibreter, amic i primer biògraf d’Enyego d’Àvalos– i per altres humanistes del seu temps. I aquesta consigna és la de proveir-se d’una bona biblioteca de “libri in ogni facultà.” Badia i Torró (2015: 55), quan interpreten aquest episodi, dedueixen que Curial –que es trobava llavors de pas per Angers, a França– es dedicava a recórrer totes les *facultats* universitàries de l’escolàstic Estudi angeví, qui sap si per a proveir-se de manuals de teologia, dret i medicina. No és exactament això: “llibres en totes les facultats” és un calc de l’expressió toscana, comuna en el Quattrocento i ben coneguda per D’Àvalos, que invitava els nobles estudiosos a proveir-se de clàssics antics de totes les ‘matèries’: des de poesia lírica fins a filosofia moral, passant per història, botànica o astronomia.

Curial, el nou arquetip de cavaller humanista, somnia a ser coronat com a gran ‘humanista’ (*poeta et orator*) al Mont Parnàs (Soler, 2018d), i no al Sepulcre de Jerusalem ni al Mont Sinai, que és on es retrobaven espiritualment a si mateixos els cavallers medievals (Soler 2017b). Ell es redreça moralment seguint les orientacions *scientífiques* de les arts liberals i la literatura clàssica. No debades, ell mateix s’ha dedicat a interpretar per a tercers obres com l’*Eneida*. En aquest procés de redreç virtuos del cavaller caigut, Hèrcules és un espill de virtut on mirar-se, però representa també, per als humanistes, i per al rei Alfons, com s’ha vist, la força regeneradora: el seu paper és el de fornir de constància a l’estudiós i rescatar-lo quan es deixa dur per les passions. L’horitzó de l’aprenent de príncep que és Curial, és el d’esdevenir un “home científich;” no un “home de ciència,” atenció, sinó un cavaller admirat, pel fet d’haver-se perfeccionat com a ésser humà amb l’ajuda dels llibres, és a dir, algú com el mateix Enyego.

8. Conclusions

L’aparició d’Hèrcules en la novel·la cavalleresca italo-catalana *Curial e Güelfa* s’ha de relacionar amb els ambients literaris de l’humanisme llombard i napolità, que conegué l’autor de la novel·la, i amb records de lectura d’autors tan diversos com Enric de Villena, Petrarca, Boccaccio, Da Imola, Macrobi, Basili de Cesària, Xenofont, Ciceró i Sèneca. Sense menystenir les diverses mencions anecdòtiques o culturalistes del mític heroi al llarg del relat, val a dir que la figura hercúlia sols adquireix gran importància simbòlica en el capítol III.79. Enmig d’una escenografia onírica, un Curial abandonat al vici és amonestat per Bacus, déu tutelar de les ciències liberals i la filosofia moral, en

presència d'Hèrcules. La combinació benefactora de Bacus i Hèrcules, relativament original, és deutora, tanmateix, de la filosofia de Sèneca (*De beneficiis*, IV, VIII, 1-2).

Bacus commina Curial a tornar a l'“studi” (*studia humanitatis*), al qual s'havia dedicat intensament abans, i a retrobar-se a si mateix com a digne cavaller i com a lector virtuós. Hèrcules representa per a Curial un model a seguir: el de l'adolescent posat davant de la cruïlla vital, que rebutja el camí planer del vici, al·legoritzat capítols abans per Làquesis, i escull la treballosa senda de la virtut, simbolitzada per l'honest amor de la Güelfa. Ara bé, a banda de ser un exemple a seguir per al jove, el mateix Hèrcules reforça Bacus ací com un impuls regenerador que rescata l'home del parany de les temptacions mundanes. És la força que l'ajuda l'ésser humà a perseverar en l'estudi dels llibres, que impulsa el cavaller lletraferit cap a una vida virtuosa i honesta.

Obres citades

- Anònim, *Curial e Güelfa*. Antoni Ferrando ed. Toulouse: Anacharsis, 2007.
- Badia, Lola. “De la ‘reverenda letradura’ en el *Curial e Güelfa*.” *Caplletra* 2 (1987): 5-18.
- . “La segona visió mitològica de Curial i notes per a una interpretació de l’anònim català del segle XV.” En Vicenç Beltran ed. *Actas del I Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Santiago de Compostela, 2 al 6 de diciembre de 1985)*. Sant Jaume de Galícia: Universidad de Santiago de Compostela, 1988. 157-176.
- Badia, Lola & Torró, Jaume. “Curial, entre Tristán y Orlando.” En Francisco Bautista & Jimena Gamba eds. *Estudios sobre la Edad Media, el Renacimiento y la temprana Modernidad*. San Millán de la Cogolla: Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas / Instituto Biblioteca Hispánica del CiLengua, 2010. 43-60.
- . “Ambient internacional i cultura de cort en *Curial e Güelfa*: primer suplement a l’edició de Quaderns Crema 2011.” En Lola Badia, Emili Casanova & Albert Hauf eds. *Studia medievalia Curt Wittlin dicata*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2015. 51-66.
- Basilio de Cesárea. *A los jóvenes*. Pedro Díaz de Toledo trad. (a partir de la versió llatina de Leonardo Bruni Aretino). Rafael Herrera Guillén ed. (a partir del ms. BnF Esp. 458). Múrcia: Biblioteca Saavedra Fajardo, 2004.
- Beccadelli, Antonio (el Panormita), *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum* [ca. 1456]. Roma: Biblioteca Italiana, 2004, ed. *on-line*: [http://www.bibliotecaitaliana.it/indice/visualizza_scheda/bibit000602].
- Boccaccio, Giovanni. *Genealogie deorum gentilium libri* [1365]. Vincenzo Romano ed. Bari: Laterza, 1951. Reed. *on-line*. Roma: Biblioteca Italiana, 2004 [www.bibliotecaitaliana.it].
- . *De mulieribus claris*. En *Tutte le opere*. Vittorio Zaccaria ed. Milà: Mondadori, 1967. Reed. *on-line*. Roma: Biblioteca Italiana, 2007, [www.bibliotecaitaliana.it].
- Calvo Rigual, Cesáreo. “*Curial e Güelfa* i Boccaccio: influències lingüístiques.” *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 2 (2013): 310-324.
- . “Lingua toscana in bocca catalana: sull’italianità del *Curial e Güelfa*.” En Anonimo. *Curial e Guelfa*. Cesáreo Calvo Rigual & Anna Giordano Gramegna trads. Roma: Aracne, 2014, 67-92.
- Cappelli, Guido M. “Hércules en la encrucijada: entre Italia y España.” En Margarita Freixas & Silvia Iriso eds. *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Santander, 22-26 septiembre de 1999)*. Santander: Consejería de Cultura del Gobierno de Cantabria / Asociación Hispánica de Literatura Medieval, 2000. 503-513.
- Cherchi, Paolo. “*Los Doce Trabajos de Hércules* de Villena y la *Fiorita* de Guido da Pisa.” *Revista de filología española* 82/3-4 (2002): 381-396.
- Ciceró, M. Tul·li. *Dels deures (De officiis)*, vol. I (Llibre I). Eduard Valentí i Fiol ed. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1938.
- Delle Donne, Fulvio, *Alfonso il Magnanimo e l’invenzione dell’umanesimo monarchico. Ideologia e strategie di legittimazione alla corte aragonesa di Napoli*. Roma: Istituto storico italiano per il medioevo, 2015.
- Espigares Pinilla, Antonio. “*Voluptas, Vitium* y *Virtus* junto a Hércules: del texto a la imagen.” *Revista de Estudios Latinos* 14 (2014): 141-164.

- Ferrando, Antoni. "Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*." En Antoni Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre "Curial e Güelfa," novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012. Vol. I, 31-88.
- Ferrer Mallol, Maria-Teresa. "Fou Lluís Sescases l'autor de *Curial e Güelfa*? El Nord d'Àfrica en la narrativa del segle XV." En Ricard Bellveser coord. *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011. Vol. I, 59-142.
- Fiorentini, Luca. *Il commento dantesco di Benvenuto da Imola. L'elaborazione letteraria delle fonti storiografiche e cronistiche*. Tesi doctoral. Roma: Dipartimento di Filologia, Lingüística e Letteratura dell'Università degli Studi di Roma "Sapienza," 2011.
- Gómez Font, Xavier. "*Curial e Güelfa*, petges mitològiques." *Caplletra* 3 (1988): 41-63.
- Heredia, Juan Fernández de, *La Grant Crònica de Espanya, libros I-II. Edición según el manuscrito 10133 de la Biblioteca Nacional de Madrid*. Regina Af Geijerstam ed. Uppsala: Uppsala University, 1964.
- Macrobius, Ambrosius Theodosius. *Saturnalia (Books 1-2)*. Robert A. Kaster ed. i trad. Cambridge/Londres: Harvard University Press, 2011.
- Mesa Sanz, Juan Francisco. "Las fuentes del latín del *Curial e Güelfa*." En Antoni Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre "Curial e Güelfa," novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012. Vol I, 387-428.
- Petrarca, Francesco. *De viris illustribus*. En *Opera omnia*. Pasquale Stoppelli ed. Roma: Lexis Progetti Editoriali, 1997. Reed. *on-line*. Roma: Biblioteca Italiana, 2004 [www.bibliotecaitaliana.it].
- Rambaldi da Imola, Benvenuto. *Comentum super Dantis Aldigherij Comoediam*. Paolo Procaccioli ed. Roma: Lexis Progetti Editoriali, 1999. Reed. *on-line*. Roma: Biblioteca Italiana, 2005 [http://www.bibliotecaitaliana.it/].
- Rodríguez de la Peña, M. Alejandro. "De la *schola* al *palatium*: las mutaciones del discurso sapiencial en los reinos de León y Castilla (siglos XI-XIII)." *Cahiers d'études romanes* 4 (2000): 7-43.
- Savonarola, Michele. *Del felice progresso di Borso d'Este [ca. 1452]*. Maria Aurelia Mastronardi ed. Bari: Palomar, 1997. Reed. *on-line*. Roma: Biblioteca Italiana, 2004 [www.bibliotecaitaliana.it].
- Sèneca, Luci Anneu. *Dels beneficis, vol. 1 (llibres I-IV)*. Carles Cardó ed. i trad. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1933. 4 vols.
- Soler, Abel. "Iconografia italiana i literatura cavalleresca catalana: les al·legories de les arts liberals en *Curial e Güelfa*." En Verónica Orazi et al. eds. *Linguaggi del metareale nella cultura catalana*. Torí: Università di Torino, 2016a. 41-57.
- . "Perpètua de Cartago i Camar de Tunis. Sobre algunes fonts del *Curial* accessibles a Itàlia." *Scripta* 8 (2016b): 90-104.
- . *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de "Curial e Güelfa."* Universitat de València / Institut d'Estudis Catalans / Institució Alfons el Magnànim, València, 2017a. 3 vols.
- . "Atenes i Jerusalem en el *Curial*: ambientació literària o dilema ideològic?" *Estudis de llengua i literatura catalanes* 71 (2017b): 25-56.
- . *Enyego d'Ávalos i l'autoria del "Curial."* València: Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans / Universitat de València, 2018a.

- . “Enrique de Villena y *Curial e Güelfa*,” *Revista de Literatura Medieval* 30 (2018b): 233-149.
- . “Cap a una nova interpretació del *Curial*.” *Revista Valenciana de Filologia* 2 (2018c): 171-203.
- . “*Major de tots los poetes e oradors*: la condecoració humanística del cavaller Curial.” *Revista de llengües y literatures catalana, gallega y vasca* 23 (2018d): 13-40.
- . “Enyego d’Àvalos, el *Curial*, Homero, Santillana y la recepció del humanismo en Castilla.” *eHumanista* 44 (2020a): en premsa.
- . “*Tancredi e Ghismunda*, un manuscrit de Siena i la ‘descripció de noblesa’ del *Curial*.” *Estudis Romànics* 42 (2020b): en premsa.
- . “Las lecturas caballerescas del norte de Italia y su influjo en la novela catalana *Curial e Güelfa* (Milán-Nápoles, ca. 1445-1448).” *Francigena* 6 (2020c): en premsa.
- Tateo, Francesco. “Francesco Filelfo tra latino e volgare.” En R. Avesani *et al.* eds. *Francesco Filelfo nel quinto centenario della morte. Atti del XVII Convegno di Studi Maceratesi (Tolentino, 27-30 settembre 1981)*. Pàdua: Antenore, 1986. 61-87.
- Valero Moreno, Juan Miguel. “Antecedentes y encrucijadas de la vida activa y contemplativa en la Castilla del Cuatrocientos.” *eHumanista* 29 (2015): 32-71.
- Valla, Lorenzo. *Laurentii Valla Antidotum in Facium*. Mariangela Regoliosi ed. Pàdua: Antenore, 1981.
- Villena, Enrique de. *Los doce trabajos de Hércules*. En *Obras completas*, vol. I. Pedro Manuel Cátedra ed. Madrid: Turner, 1994.
- . *Los doce trabajos de Hércules* [Burgos: Juan de Burgos, 1499]. Eva Soler ed. València: Universitat de València, 2005, *on-line*: [parnaseo.uv.es/Lemir/textos/Hercules/Villena_Hercules.htm].